

Szokolczay Lajos

Nemzettudat és irodalmunk

Nemzettudatról akkor beszélhetünk, ha tudjuk, hogy mi a nemzet. De valójában tudjuk-e? Az azonos nyelvet beszélők közössége, a haza dolgai iránt ugyanazzal az érzülettel viseltető – érző, gondolkodó – emberek csapata? A „jó” embereké és a „rossz” embereké is? De egyáltalán, ki dönti el – eldönthető-e? –, hogy magyar és magyar között hol húzódik a határ (ha egyáltalán ilyen lehetséges)? Nem szólnán a magyar nemzet azon tagjairól, akik a jelenlegi országhatáron kívül, vagyis Romániában, Szlovákiában, Csehországban, Szerbia-Boszniában, Horvátországban, Szlovéniában, Kárpátalján és – Béctől Torontóig – a világ számtalan földrészén és országában élnek. Az ő tudatuk, hiszen az édes-keserű kenyérből egy szelet őket is megilleti, mennyire másabb, az idegen nyelv és kultúra közelében (csapdájában?) kifejlődött-e olyan szintre, mint amilyen az itthon élőké? A népet, népcsoportokat, különféle kisebbségeket nemzeté összehozzó javak (irodalom, népművészet, történelem stb.) a nyomtatott és az elektronikus sajtó, s a média különféle csatornáinak segítségével nyilván eljuthatnak hozzájuk is. Ám az érzés és a szokásvilág, amit például a honban élők és a nagy lélekszámú kisebbségek (lásd magyarok Romániában) a maguk legtermészetesebb módján éltető kincs-ként kapnak, nem forrás egy vancouveri vagy melbourne-i lélek építésében.

„A nemzeti tudat és önismeret a nemzeti kultúra egészében nyilatkozik meg a maga teljességében” – írta volt Görömbei András az Irodalom és nemzeti önismeret című tanulmányában. Tehát a nemzeti kultúra – az irodalom, a színház, a képzőművészet, a zene, az archaikus népi ima és a városi folklór – egymásra rakott, sokszor egymást át- meg átjáró tégláiból épül az a fal, ami kikezdehetetlen érték: önismeretünk és nemzeti tudatunk megszemélyesítője, foglalata. A nemzet egyes tagjai, főképp az ilyen-olyan politika nyomására, biceghetnek, de a belőlük alkotott közösség (az eszményi nemzet) mindig fölvetett fölvel jár. Még a veszteségek, a nemzettudat megbicsaklásai, zavarai (2004. december 5-ének mélyfekete gyásza) is erőt adhatnak egy józanabb kor józanabb polgárainak a növekedéshez. Mert egészséges nemzettudat nélkül nincs nép, nincs nemzet, nincs közösség. S egy nép lelkületét – haza a magasban (Illyés) – nem csupán a győzedelmek és a bukásuk ellenére is győzedelmes forradalmak (az 1848-as szabadságharc, az 1956-os forradalom) határozzák meg, hanem mohácsi sorozata is. A mohácsi csatamezőt, tudjuk, Trianon határártmeszelő kaszabolása tette gyászfehérré. És ez a gyászfehér ott ég, ott lobog a doni harcmező jégpoklában is. Hószakadás a szívre (Nagy László)? Hószakadás a hazára! S bármekkora is ama „honvédő” háborút

elemző-értékelő zűrzavar – jogos volt-e vagy jogtalan hadba lépésünk? –, a doni fehér hidegség tonnái, mint elviselhetetlen teher, azóta is nyomják szívünket.

De nekünk, s a nemzetnek (a közösség koronájának) bármilyen megcsalás és vesszőfutás után is építkeznünk kell. Tudta ezt a trianoni Magyarországot Erdélyért otthagyo Kós Károly is – „A mi igazságunk: a mi erőnk” (...) „Kialtom a jelszót: építenünk kell, szervezkedjünk át a munkára. Kialtom a célt: a magyarság nemzeti autonómiája” (Kialtó szó, 1921) –, és tudták, Illyés Gyulától Csoóri Sándorig és Nagy Gáspárig, Erdélyi Zsuzsannától (Hegyet hágok, lőtöt lépék) a zeneszerző Balassa Sándorig és az építész Makovecz Imréig s Csete Györgyig, mindazok, akik a művészetben nem öncélt láttak, hanem nemzetépítő cselekedetet.

A Halotti beszédtől nemzeti imánkig, a Himnuszig vagy Vörösmarty borús jóvendölésétől („az emberfaj sárkány-fog vetemény”) a Bánk bán Hazám, hazámjágig, eme különös, lélekemelő gyónásig számtalan olyan mű van a magyar kultúrában, amely egyén és közösség, a szabadságra ébredő lélek óhaját – méltóságot a nemzetnek! – visszhangozza. Akár dadogásszerű léteesszencia volt ez az ima (Halotti beszéd), akár a nyelv képzelőerővel teremtett burjánzása (Juhász Ferenc költészete), ugyanazt szolgálta: az önálló létre ébredt magyarság, a kultúráját sok évszázad alatt megteremtő nemzet nagykorúvá válását.

Azt a szint, amelyet rajtunk kívül egyetlen nép irodalma-művészete sem képvisel. Mit számít, hogy kicsik vagyunk, hogy irodalmunk valójában lefordíthatatlan, a közeg, amelyben hatnia kell, létező tartomány. Elsőben az ő kiszolgálása alkotóink feladata. Nem csupán azért, mert – miként Babits mondotta – „az igazság szellemének életben maradásáért az írástudók a felelősek”, hanem azért is, hogy kitéssék: kardunk attól acélozódott, hogy legjobb főink vezérletével mindig és mindenkor tiltakoztunk a nemzetünket vagy annak értékeit megfojtani igyekvő büntönlét: a nemzeti kiszolgáltatottság ellen. Lett légyen tatár, török, német vagy orosz az iga megtestesítője, előbb vagy utóbb kiküzdöttük igazunkat. Levettük magunkról a jármot.

Ebben a „fölvilágosító” munkában – a toll mellett gyakran bajvívó szablya és benzines palack (Molotov-koktél; 1956) is kellett – íróink jártak az élen. Amit a politika, a taktikázgatók siserehada elmulasztott, azt egyértelműen hangos szóval (némelykor a metaforikus beszéd erejével) a szellemében szabad literátor világgá kiáltotta. Balassi Bálinttól Nagy Gáspárig követhető a bátor hang: a szószék forradalmi hevülete.

A kényesebb, „szidolozottabb“ elme, megannyi „sántafejű gyalogos“ (Sütő András) ezért is véli úgy, hogy a magyar irodalom túl van terhelve számtalan, oda nem illő dologgal. Ha félig-meddig érthető is Ady, az utolsó magyar váteszi hangja, szerepe, mit akar a hozzá hű Nagy László azzal az átvállalt – az előd erkölcséhez igazodó – ostorral? Kire suhintani? Akinek a haza nem szent kehely, és akinek a közjó szolgálata ócskaság, túlcifrázott beszéd, egyszóval kacat? De hát Nagy László, többek közt József Attila folytatója, a kristálytisza verset a népi szürrealizmus tájára vitte, és ezzel a García Lorca-i duendével énekelte meg az örömet, tette riasztóvá a rettenetet.

A magyar föld megannyi sebe, s kiváltképp a Zöld Angyal ítélkező szerepe nem illeszthető össze a művészet autonóm törekvéseivel? De akkor a Nemzeti daltól a Tékozló országig – Csoóri zseniális „történelmi“ esszéiről sem megfélekedve – minden olyan mű kizáratik a magyar literatúra értékvonulatából, amely a haza, a nemzet, a megcsalott nép, a félrevezetett és elárult ország (Utassy: „a jognak asztalánál lopnak“) ügyes-bajos dolgait fókuszába emeli. Dsida Jenő Psalmus Hungaricusának, ennek a nagy magyarság-versnek vajon nem egyetemes az üzenete? És a behódoló szolganépség gyalázatát intó verssé emelő Illyés (Egy mondat a zsarnokságról) nem az általános, szinte minden nációt érintő szolgálagra ad döbbenetes, fölkavaró, önvizsgálatnak sem utolsó láttelelet?

A nemzettudat hajszálygyökereit vizsgáló Illyés – mitől magyar a magyar, a kint és a bent, a fönt és a lent hangjai miképp válnak egyazon lelkületté, egymást erősítő motorrá? – jól tudta, hogy az irodalom és a művészet nemcsak a kiváltságosok, a magánfájdalmat éneklők terepe, hanem az élet-haza-ország dolgait egységben látó – úgymond a közösség szolgálatával megvert – íróké-költőké is. „Alig van a szellemi életnek fölöslegebben feltett kérdése ennél: szükséges-e, hogy irodalmi műnek irodalmon kívüli földadata legyen? Világos, hogy igen. Világos, hogy nem. Műve válogatja; idő és hely szerint. Műve és embere. Függetlenül szinte egymástól. (...) Vizsgálhatom és értékelhetem az irodalmi (művészeti) alkotásokat merőben sajátos törvényeik alapján. De ezeket az így egyszer már eredményesen megvizsgált és értékesnek elismert alkotásokat újabb vizsga és értékelés elé vonhatom aszerint, milyen végeznivalót teljesíthetnek >>irodalmon kívüli<< területen; olyanon például, mint egy-egy közösségi tudat alakítása. De valóban irodalmon kívüli az ilyen terület? Nem marasztalható-e el a maga sajátos törvényei szerint is az az irodalom, amely ez alól kivonja magát? Bizonyos helyen, bizonyos időben. Messze útra mennénk annak földérintésében, mit várhatunk el a közösségek az íróiktól (akik így is, úgy is hatnak a közösségükre)? Még messzibb út lenne, mégpedig szétágazással: mit sorozhat sajátosan az írói teendők közé egy bizonyos hely, egy bizonyos idő.“. (A Hajszálygyökerek című kötet előszavából, 1971)

„Bizonyos hely“ és „bizonyos idő“, akár bennmaradunk a Kárpátok karéjozta körben, akár nem, számtalan akadt a magyar nép életében. S ezeknek megannyi téma-vonzata is. Az írói teendők közé, Illyéssel mélységesen egyetértve, tehát minden beletartozik. Egy mű esztétikumát, hatáskörét nem az határozza meg, hogy az író szemhatárába bekerültek-e a közösség dolgai. Sokkal inkább az, hogy a megélt (akár fikciósan megélt) élet, lét-tapasztalat, világerzés, az én kozmikus bolyongása vagy magába süllyedése, egyén és közösség boldogságképe vagy fájdalma milyen fokon van ábrázolva.

„Kultúránk legnagyobbjai időről időre megújították a nemzeti tudatot. A magyar irodalom és a nemzeti önismeret a XX. században is szorosan összekapcsolódik“ (Görömbei András). Egy nagy nemzedék fényes nevei – Ady, Móricz, Szabó Dezső, Babits, Kosztolányi, Krúdy, Karinthy, Németh László, Kós, Illyés, Szabó Lőrinc, Dsida – bizonyítják, hogy nálunk szellem és erkölcs kézen fogva járt. De a közösség terhét vállukra vevő utódokról is elmondható, hogy világító lámpásuk az éthosz volt. Pilinszky, Juhász Ferenc, Nagy László, Csoóri Sándor, Székely János, Páskándi Géza, Sütő András, Szilágyi Domokos, Lászlóffy Aladár, Bálint Tibor, Szilágyi István, Ágh István, Bella István, Buda Ferenc, Farkas Árpád, Gál Sándor, Nagy Gáspár – és még folytatható volna a sor – ugyancsak ennek a vonulatnak a tagjai. Ezer hangon szólalnak meg – Pilinszky visszafogott suttogása és Juhász barokkos szótengere a két végpont –, ám mindjünkben közös: az emberség, a haza, a humánus csaknem szakrális körökbe való emelése.

A nemzettudat tehát, mert kovász a közösség életében, különféle érzésvilágokból, gondolkodásmódokból épül, gyarapszik. Még a legkisebb momentum is – egy átrajzolt térkép megpillantása, egy sokáig betiltott dal szárnyra kelése – része lesz az érzelmi és gondolati arzenál kiteljesedésének. Mindezeket határozottan, ugyanakkor egy kissé bizonytalanul is mondom, hiszen nincs olyan fölmérés, amely egzaktan bizonyítaná minden kis szál fősodorba kerülését. De hogy a különféle ábrázolásmódoknak, a sok mindent megmozgató, a műfajok változatosságait híven – sokszor megrendítően – visszaadó megjelenítéseknek szerepük van a lélektartomány ilyesféle hangolásában, abban bizonyos vagyok.

Lehet, hogy a haza, erkölcs, helytállás, egyéni és közösségi boldogságtudat másképp – más írói módszerekkel, a mese különböző hatásmechanizmusával – jelenik meg Jókai Mór regényében (A köszívű ember fiai), mint Szilágyi István káprázatos prózájában (Hollóidő), de „tanító“ lüktetésük életelixír. És Csoóri Sándor meg Sütő András történelmi jellegű, parabolisztikusságukban tán még elevenebbül ható tanulmányainak-esszéinek nem ugyanaz-e az üzenetük, mint az 1956 dicsőséges forradalmát szabadság-jelképként fölmutató verseknek? (Fáy Ferencről Nagy Gáspárig, a Füveskönyv alkotóját sem kifeledve, hosszú azon költők sora, akik szinte szentség-

gé emelték – Camus szerint az egész világnak példát adó – véráldozatunkat.)

És akkor még nem időztünk a reformáció genfi emlékműve előtt (Illyés), nem tekintettük be Jékely Zoltán sok történelmi tanulságot is hordozó marosszentimrei templomába, Bella István és Utassy József édesapjával sem jártuk be a Don-kanyar és Szibéria jégpoklát, nem pillantottunk rá Kányádi Sándor (Halottak napja Bécsben) és Lászlóffy Aladár nagy létversére (Fehér kakas a hóhullásban). A történelem kazamatái is nyitva állnak előttünk, főképp, ha a szív forgatja meg ama nagy ajtóknak a kulcsot.

S ehhez a „technikához” többen folyamodtak. Az egyszerű, többnyire névtelen énekmondók éppúgy, mint klasszikusaink. Az archaikus népi imákban éppúgy ott a Krisztus kereszthalálából eredeztethető megfeszítettség-érzet tisztító hatása, mint műköltőink nemzeti imáiban (ez utóbbiakból Pomogáts Béla válogatott össze egy szép csokrot – *Psalmus Hungaricus*). Ezekben a poémákban történelem és hit (szakralitás) összeérnek, mintha minden szenvedésünk csak arra lett volna jó, hogy országunk fölajánlatsék Szűz Máriának (Dsidá Jenő: *Psalmus Hungaricus*; Pilinszky János: *Apokrif*; Nagy Gáspár: *Symphonia Ungarorum*). S Kodolányi János Boldog Margitja, ez az archaikus nyelvre stilizált szenvedés-ima s boldogságleltár, ha csak egy érszállal is, éppúgy gazdagította nemzeti tudatunkat, mint az említett, más kort, más életeményt szentséggé avató lírikusok.

S a ballada, mint műforma, mint kifejezőeszköz – Arany János klasszikus énekeitől és Sinka István szegénypanaszaitól Döbrentei Kornél dévaj szerelemünnpéig – nem ugyanazt akarja-e: történelmi és magánérzések homályában, paradox módon, még láthatóbbá tenni az ember és világ, keserv és bűbáj (kellem) egymást átfonó, egyik a másikat kiteljesítő összetartozását? Ha Illyés 20 filléres remek füzetének (Ki a magyar? 1939, Nemzeti Könyvtár, 3. sz.) egyik-másik passzusát olvassuk, például a magyar lelki tulajdonságokhoz igencsak hozzátartozó szabadságszeretetről írottakat, nem jut-e eszünkbe azon-

nal Juhász Ferenc remeke, a népköltészet (román kolinda) érzületét a modern ember létvizsgálatává tevő szabadsághimnusz, A szarvassá változott fiú kiáltozása a titkok kapujából című poéma? Bizony hogy eszünkbe jut. Ettől a műveket egymásba hullámoztató érzéstől vagyunk egyre gazdagabbak. „Nyelvünk az egyetlen élő valóság, melyet még az ország földarabolói se vehetnek el. Tisztítsuk meg a salaktól” – írta Trianon után Kosztolányi. S ebben a nyelvtisztító, lélekemelő mozgalomban együtt újult meg az író és közössége is. Megannyi író és a megannyi közösséget magában foglaló haza.

Ám a politika vadhajtsái – gondoljunk csak 2004. december 5-ének szegyenletes eredményére – mindig veszélyt jelentenek, mert nemzettudat-romboló hatásuk tagadhatatlan. Hogy minő fájdalom érezte a magyarságból – legalábbis az állampolgárságra nézvést – kiebrudalt írókat, arra a Hítel 2005 februári száma (Nem, az nem lehet – Vallomások és elemzések 2004. december 5-éről) számtalan írása utal. Láztóan és keserűséggel.

Közülük is a legmegdöbbenőbb a kárpátaljai Vári Fábián László vallomása: „Kedves magyarországi Testvéreim, akik velünk szemben most megkeményítették a szívüket, tudjátok-e, hogy a december 5-én kimondott Nemmel a kilátásba helyezett gyógyulás lehetőségét is elvettétek tőlünk? Most tisztelettel kérdezem tőletek: melyötök cserélné el a sorsát velem? Ki venné a vállára a csehek alatt született apám életének terhét, aki 1938 és 1944 között magyar személyigazolványt melengetett a szívében, ám tizenhét évesen mégis Szolyvára került, ahol szökésen kapták, rálöttek, majd lerugdosták a veséit?”.

Érdemes ezt folytatni? Nem érdemes.

A kárpátaljai tarlót sokkal jobban égette a nap (és a politika kohója!), mint Burgenland zöld pázsitját. Ha a pénz és az arany volna a nemzettudat legfőbb forrása, Ausztria jóval Kárpátalja előtt járna. De csupán a nyelvvesztésben vezet. Mert a nemzettudat sosem a gazdagság okán lesz ékes. Törvénynek sem kell szabályoznia, valahogy magától alakul: forrása a lélek, motorja a szív.